

adıyla bilinen bir çarşısı vardı. Ayrıca Antakya'da, Rumeli'de ve Adalar'da vakıf bağ ve bahçeleri bulunuyordu.

BİBLİYOGRAFYA :

Silâhdar, *Nusretname*, II, 351-353, 360, 364, 381-382, 387-388, 391-392, 395; Râşid, *Tarih*, III, 269-274, 275-278, 292, 330, 331, 348-350, 363, 364; V, 6-10, 109, 116, 119 vd., 122-123, 126, 136-139, 145-158, 160-166, 169-175, 177-179, 185-186, 197-198, 205-206, 214-233, 292-294, 408-410, 412 vd., 423-426, 435, 436, 441, 443-449; Küçük Çelebizâde Âsım, *Tarih*, İstanbul 1282, VI, 8, 24, 25, 29, 30, 42-45, 53, 54, 88, 97, 119, 177, 233, 246, 248, 250, 254-257, 265-267, 275, 363-367, 377, 378, 384-386, 397, 401, 411, 424, 427, 428, 434, 439, 440, 443, 444, 453, 456-458, 460, 461, 464, 465, 480, 493, 528-530, 555, 556, 560, 569, 570, 597, 598, 601, 610; Subhî, *Tarih*, I, vr. 4^b, 5^a, 6^a, 7^b, 8^b, 9^a, 10^a, 11^a, 13^a, 16^a, 17^b; Şem'dânizâde, *Mürî't-tevârîh* (Aktepe), I, 1-16, tür.yer.; [Abdî], 1730 *Patrona Halil İhtilâli Hakkında Bir Eser*, Abdî Târihi (nşr. Faik Reşit Unat), Ankara 1943; *Destârt Sâlih Târihi* (Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak) (nşr. Bekir Sıdkı Baykal), Ankara 1962; De Crouzenac, *Histoire de la dernière révolution arrivée dans l'Empire Ottoman*, Paris 1740; M. de Bonnac, *Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople* (Publié avec un précis de ses négociations à la Porte Ottoman par M. Charles Schefer), Paris 1894; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmî*, I, 4, 36, 41, 52, 156, 299; II, 58, 104, 119, 120, 124, 145, 146, 155, 158, 170, 171, 227; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 30; Atâ Bey, *Tarih*, II, 152-165; Cevdet, *Tarih*, I, 61-68; Dilâverzâde Ömer Efendi, *Hadîkatü'l-vüzerâ Zeyli*, Freiburg 1969, s. 29-36; Lenoire, *Nouvelle description de la ville de Constantinople avec la relation du voyage de l'ambassadeur de la Porte Ottoman et de son séjour à la cour de France*, Paris 1721; Dürri Efendi, *Sefâretname-i İran*, Paris 1820, tür.yer.; Mehmed Efendi (Yirmi Sekiz Çelebi), *Sefâretname*, Paris 1872, tür.yer.; Montagu Lady Mary Wortley, *Şark Mektubları* (nşr. Ahmed Refik), İstanbul 1933, tür.yer.; P. G. İnciçyan, *XVIII. Asırda İstanbul* (nşr. Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1956, tür.yer.; Ahmet Refik [Altınay], *Lâle Devri (1130-1143)*, İstanbul 1331; a.mlf., *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı 1100-1200*, İstanbul 1930, tür.yer.; a.mlf., "Dâmad İbrahim Paşa Zamanında Ürgüb ve Nevşehir", *TTEM*, sene 14, nr. 3 (80), İstanbul 1340; Dânişmend, *Kronoloji*, IV, 10, 14, 16-21, 475; Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, IV/1, s. 104-323; IV/2, tür.yer.; K. Mikes, *Türkiye Mektupları (1717-1758)* (trc. Sadettin Karatay), Ankara 1944, tür.yer.; M. Münir Aktepe, *Patrona İsyânı 1730*, İstanbul 1958; a.mlf., *1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri*, İstanbul 1970; a.mlf., "Nevşehirli İbrahim Paşa", *İA*, IX, 234-239; Mehmet İpşirli, "Lâle Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dâir Bazı Gözlemler", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, İstanbul 1987, s. 33-42; Ali Cânib Yöntem, "Tecdüddü-perver Vezirlerden İbrahim Paşa", *HM*, I/5 (1923); M. Fuad Köprülü, "Nevşehirli İbrahim Paşa'ya Dâir Vesikalar", a.e., sy. 1, 9, 16 (1926).

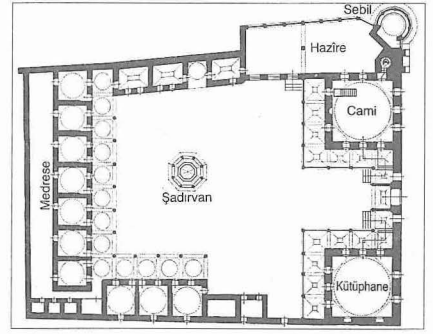

M. MÜNİR AKTEPE

DAMAD İBRÂHİM PAŞA KÜLLİYESİ

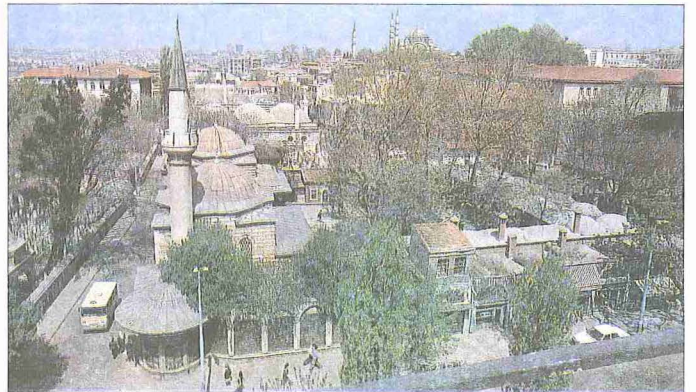
Nevşehirli
Damad İbrahim Paşa tarafından
İstanbul'da XVIII. yüzyılın
ilk yarısında yaptırılan
iki ayrı külliye.

Şehzadebaşı'ndaki Külliye. Şehrin merkezinde Beyazıt ile Şehzadebaşı'nı bağlayan Şehzadebaşı caddesiyle bunu dikine kesen Dedeefendi caddesinin birleştiği köşede inşa edilen cami, medrese, çeşme, sebil, kütüphane ve çarşıdan meydana gelen külliye, iki tarafından bu caddelere sınır olduğu gibi önündeki ana cadde boyunca da karşılıklı dükkânları sıralanıyordu. Bunların önlerinde yakın tarihlere gelinceye kadar sütunlara oturan kemerler olduğundan burası Direklerarası adıyla tanınmaktaydı. Külliye ait yapılar, Sultan III. Ahmed'in sadrazamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından 1718'den 1730'a kadar süren sadâreti sırasında yaptırılmıştır. Caminin kapısı üstündeki kitâbe, burasının aynı zamanda medrese (dârülhadis) olduğuna atıf yapılarak 1132 (1719-20) yılında inşa edilmiş olduğunu gösterir. Şair Nedîm'in divanında İbrahim Paşa Sebili için yazılmış altı beyitlik tarihte de 1132 yılı verilmiştir. İbrahim Paşa'nın külliye komşu olarak yaptırdığı çarşının on iki beyitlik tarihinin, "Nedîm böylele tahrîr eyledi tarih-i itmâmın / Yapan bu çârsüyu cüd-ı İbrâhim Pâşâ'dır" şeklindeki son beyti 1141 (1728-29) tarihini gösterir. Böylece külliye'nin tamamlanmasının uzun sürdüğü anlaşılır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki buna dair bir vakfiye sûreti de (VGMA, *Defter*, nr. 1959, s. 43, sıra nr. 27) 1141 yılı Şevval ayında (Mayıs 1729) tanzim edilmiş olup "... eşi Fatma Sultan ile birlikte Şehzadebaşı'nda mevcut mülk arsaları üzerinde

Damad İbrahim Paşa Külliyesi'nin planı

yaptırdıkları on üç hücreli medrese, bunun dershanesiyle kütüphanesi ve sebil, şadırvanla çeşmesinden teşekkül eden külliye ait ..." kaydı bulunmaktadır. Fakat en azından cami ve medrese 1720'de bitmiş olmalıdır ki Silâhdar Mehmed Ağa'nın belirttiğine göre 14 Receb 1132'de (22 Mayıs 1720) büyük bir törenle açılışları yapılmıştır. Râşid Mehmed Efendi ise bu açılışın bir gün sonra olduğunu kaydeder (bk. Aktepe, s. 150). 1133 yılı Cemâziyelâhîrinde (Nisan 1721) yazılan bir fermanda da Şehzadebaşı'nda Fatma Sultan ile Damad İbrahim Paşa'nın yaptırdıkları kütüphane ve dârülhadisin evkafından olan Nakşa'da (Naksos) tarla ve bağlardan bahsedilmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki vakfiye sûretinden anlaşıldığına göre ise Şehzadebaşı'ndaki külliye'nin evkafı Aydın sancağında iki köy, Karlı-ili'nde bir köy, Paşa sancağında Manastır nahiyesinde mukâataalar, Ege adalarından Nakşa adasında tarla, bağ ve bahçelerdir. Bunlara ilâve olarak külliye'nin önündeki cadde boyunca inşa edilen bir tarafta kırk beş, diğer tarafta otuz yedi dükkânın geliri de buraya tahsis edilmiştir.

Damad
İbrahim Paşa
Külliyesi -
Şehzadebaşı /
İstanbul

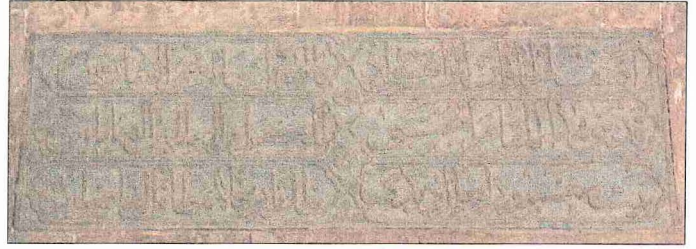
DAMAD İBRÂHİM PAŞA KÜLLİYESİ

Münir Aktepe tarafından yayımlanan vakfiye özetine göre (VGMA, *Defter*, nr. 1959, s. 43, sıra nr. 27) külliyyede şu görevliler hizmet edecekti: Medrese şeyhül-kurrâsi, dersiâm, dört kütüphane görevlisi, kütüphane ciltçisi, yazı hocası, mesnevihan, ferâizci, onun halifesi, mescidin imamı, müezzini, kandilci, kayyum, buhurcu, temizlikçi, dârülhadis ve kütüphanenin kapıcıları, şadırvan ve avlu temizlikçisi, külliyeinin çöpçüsü, dört sebili, çeşmenin kepçe muhafızı, suyoğlu, helâların temizlik ve bakımını yapacak kişi, basit tamirlere bakacak usta ile kurşuncu, lağımçı ve taşçı. Bu çok kalabalık kadro ayrıca vakfın zenginliği hakkında fikir vermektedir.

Uzun yıllar çok perişan halde kalan cami, şadırvan ve medrese, 1959-1960 yıllarında Vakıflar İdaresi tarafından restore edildikten sonra bazı müesseselere tahsis edilmiş, bu sırada revakların araları da camekânlarla kapatılmıştır.

Cami. Külliye dikdörtgen şeklinde bir alan içinde kurulmuş olup iki caddenin birleştiği köşesinde bir sebil ve yanında çeşme bulunur. Bunun arkasında ise cami yer almaktadır. Dedefendi cadesinden girilen caminin kible duvarı ve yan cephesi önünde her biri aynalı tonozlu, yedi bölümlü iki revak vardır. Taş ve tuğla dizileri halinde karma malzeme ile yapılan cami kare biçimindedir ve üstünü yaklaşık 10 m. çapında bir kubbe örter. Kubbeye geçiş dilimli, altları mukarnaslı köşe trompları ile sağlanmıştır. Bugün görülen minare çok yeni olmakla beraber caminin sağ köşesinden girilen orijinal minaresinin de burada olduğu ve sebille çeşmenin arkasındaki masif bir kaideye oturduğu anlaşılmaktadır. *Hadîkatü'l-cevâmi'*de bildirildiğine göre caminin minaresi ve minberi, kısa bir süre kaptan-ı deryâ olan, aynı

Damad
İbrâhîm Paşa
Kütüphanesi'nin
kitâbesi

soydan Küçük (Sinek) Mustafa Paşa (ö. 1177/1763-64) tarafından yaptırılmıştır.

Cami sade ve zarif biçimde tezyin edilmiştir. Dış revak sütun başlıkları baklavali tiptedir. Revak aynalı tonozları kalem işi nakışlarla bezenmiştir. Kapının söveleri de kabartmalarla süslüdür. İçeride tromplar, pencere alınlıkları, mihrabın etrafı ve kubbe son tamirde tazelenen kalem işi nakışlarla bezenmiştir.

Kütüphane. Nedîm'in on dokuz beyitlik bir kasidesinden (*Nedîm Divanı*, s. 135) kendisinin hâfız-ı kütüb tayin edildiği anlaşılan bu kütüphane, girişin sol tarafında ve camiye nazaran simetrik durumda, tamamen onun eşi ve her bakımdan benzeridir. İki cephesinin önünde, sütunlara oturan kemerlere dayanan aynalı tonozlu revaklar uzanır. Kare biçimli ana mekân ise cami gibi aynı büyüklükte bir kubbe ile örtülmüştür. Hünkâr imamı Arapzâde Abdurrahman Efendi tarafından yazılan kitâbesine göre kütüphane 1132 (1719-20) yılında tamamlanmıştır. Değerli yazmalardan meydana gelen kitaplar Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşındığından yakın bir geçmişte boşalan kütüphane binası başka işlere tahsis edilmiştir (ayrıca bk. DAMAD İBRÂHİM PAŞA KÜTÜPHANESİ).

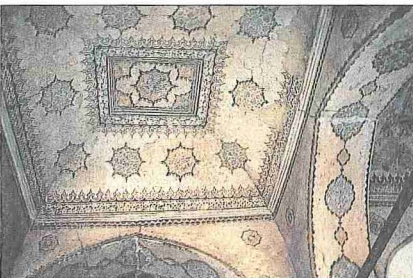
Ana girişin sağında ve solunda yer alan cami ve kütüphanenin önlerinde geniş bir avlu yer alır. Bunun ortasındaki mermer havuzlu şadırvan son yıllarda tamir görmüş olmakla beraber havuz kısmının dış yüzlerindeki kabartma süslemeler eskidir.

Medrese (dârülhadis). Lağvedilmeden az önce düzenlenen 20 Ağustos 1330 (2 Eylül 1914) tarihli listede yer alan bilgilere göre medresenin üç muhdes baraka ile on yedi odası olup bunlar her ne kadar toprak seviyesinde ise de iyi yapıldıkları, ayrıca arka pencereleri bulunduğu için az rutubetlice ve tatminkâr bir durumdadırlar. Havalandırma ve güneşten istifade etme bakımından da iyi olan bu odalar ikişer kişi ikamet edebilir genişliktedir. Medrese, bazı ufak ıslahat ile yirmi beş kişinin oturacağı bir hale getirilebilir.

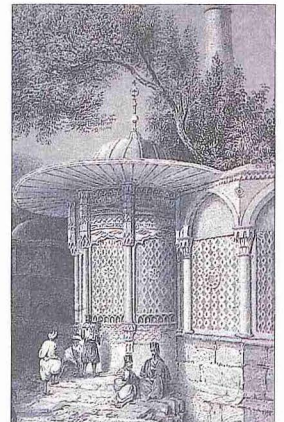
Avluyu iki taraftan medrese revakları ile arkalarındaki odalar çevirir. Revaklar gibi hücreler de kubbelidir. On üç kubbeli odadan sebilin sırasında olan üç tanesi dikdörtgen planlı ve üstleri aynalı tonozlarla örtülüdür. Bu odaların önlerinde revaklar yoktur ve iki tanesi aralarındaki kubbeli bir eyvanla bağlantılıdır. Bunların normal medrese hücreleri olmayıp başka bir gayeye hizmet etmek üzere yapılmış olduklarına ihtimal verilebilir. Medresenin sol köşesindeki dar bir koridorun sonunda ise üç helâ bulunmaktadır.

Sebil ve Çeşme. Külliyeinin iki cadde arasındaki köşesinde beş pencere, geniş saçaklı sebili yer alır. Kaideye itibaren zengin biçimde kabartmalarla süslenmiş sebilin ayrıca pencerelerinin üstünde bir yazı kuşağı dolaşır. Tarih manzumesinin son beytinde, "Reşîdâ müjde edip teşnegâna söyle târihin / Sebil-i ayn-ı İbrâhîm Pâşâ'dır için sahha" denilmektedir. Dış kapının yanındaki çeşme ise Râşid ve Tâib tarafından yazılmış iki ayrı manzum kitâbeye sahiptir. Râşid Efendi'nin dört beyitlik kitâbesindeki, "Zebân-ı lülesi der teşneye târih için Râşid / Su iç bu çeşme-i Dâmâd İbrâhîm Pâşâ'dan" beyti yapılış tarihini verir. Uzun bir tarih manzumesi halindeki ikinci kitâbede bulunan tarih beytinde ise, "Zülâî-i birr ü ihşânından İbrâhîm Pâşâ'nın / İçip şâd eylen ervâh-ı itâş-ı ehl-i îmânı" denilmektedir. Klasik çeşmeler tipinde

Damad İbrâhîm Paşa Camii'nin son cemaat yeri revakının tonozu içindeki kalem işi süsleme

Damad
İbrâhîm Paşa
Sebili'nin
Bartlett
tarafından
XIX. yüzyıl
başlarında
çizilmiş
bir gravürü
(Miss Pardoe,
*The Beuties
of the Basphorus*,
London 1838,
s. 79)

bir sivri kemerli nişten ibaret olmakla beraber iki yanında burmalı sütunçeler üzerinde kabartma süsleme görülür. Fakat tarihî bir eserin varlığını hiçe sayarak yapılan yanlış bir sokak düzenlemesi yüzünden çeşmenin ayna taşı ve sebilin eteği yola gömülmüştür.

Hazîre. Sebilin yanında ve caminin yan duvarı önünde ana caddeye paralel geniş bir hazîre yer almaktadır. Cephede mukarnaslı başlıklara sahip sütunların üzerinde, içleri dökme şebekelerle kapatılmış sivri kemerler sıralanır. Hazîre, bir sütuna oturan çifte kemerle enine iki ayrı bölüme ayrılmıştır. Damad İbrâhim Paşa'nın parçalanmış cesedinden toplanabildiği kadarı önce, Süleymaniye yakınında Nevruz Kadın Sıbyan Mektebi yanında kızı ile damadına ait konağın bahçesine gömülerek üzerine bir taş dikilmiştir. Sonraları camî hazîresine onun adına yeni bir taş dikilmiştir. Aynı hazîrede oğlu Damad Mehmed Paşa ile aynı soydan Küçük Mustafa Paşa'nın da kabirleri bulunmaktadır.

Çarşı. Külliye gelir sağlamak için Şehzadebaşı caddesi üzerinde karşılıklı olarak iki sıra halinde inşa edilen bu dükkânlardan medreseye bitişik olanlar otuz yedi, karşı sırada ve yeniçerilerin Eski Odalar denilen kışlasına komşu olanlar ise kırk beş tane idi. Bunların, İlkçağ'da Akdeniz çevresindeki eski şehirlerin çoğunda olduğu gibi önlerinde direklerle dayanan saçakları vardı. Böylece İbrâhim Paşa Çarşısı, antik direkli caddeler geleneğini Türk mimarisinde yaşatan bir eser olmuştur. Ancak karşı sıradaki dükkânlar ve önlerindeki sütunlar XIX. yüzyıl içlerinde yıkılıp kaldırılmış, İstanbul halkının hayatında çok büyük yeri olan ünlü Direklerarası kısmı XX. yüzyıl başlarına kadar durmuştur. Fakat cadde-den tramvay hatları geçirilirken medreseye bitişik dükkânların önlerindeki bu kemer ve sütunlar da kaldırılmıştır. Bugün mimarileri çok bozulmuş bir halde bu tonozlu dükkânların bir kısmı mevcuttur. Araya bir çirkinlik âbidesi gibi sokuşturulmuş olan eski sinema, şimdiki iş hanları da külliyenin bütünlüğünü bozan bir unsurdur. Yıllar önce alınan, Direklerarası'nın hiç olmazsa bu tarafının ihya edilmesi yolundaki Anıtlar Yüksek Kurulu kararı da uygulanmamıştır.

Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın bu külliyesi, onu yaptıran kişinin tarih içindeki önemi kadar şehrin en işlek ana caddesi üzerinde bulunuşu ile de dikkat-

le korunması ve bütünlüğü bozulmaksızın yaşatılması gereken bir mimari eserdir. Ayrıca küçük külliyeler arasında Türk sanatının klasik döneminin son yapılarından biridir. Bunun yanında külliye camii, kütüphane, medrese, sebil ve çarşıdan meydana gelen plan düzenlemesi, başka bir benzerine rastlanmayan son derecede âhenkli ve başarılı bir örnektir.

BİBLİYOGRAFYA :

VGMA, *Defter*, nr. 1959, s. 43, sıra nr. 27; *Nedim Divanı* (nşr. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul 1972, s. 135, 145, 174; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, I, 41; a.mlf., *Camilerimiz Ansiklopedisi: Hadîkatü'l-cevâmi'* (haz. İhsan Erzi), İstanbul 1987, I, 75-76; Ahmed Refik [Altınay], *Hicrî Onikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930, s. 72-73; İzzet Kumbaraçlar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 33; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, I, 328, nr. 365; Münir Aktepe, "Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'ya Âid İki Vakfiye", *TD*, XI/15 (1960), s. 149-160; Mübahat S. Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *TED*, VII-VIII (1977), s. 310, nr. 65; a.mlf., "Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İTED*, VII/1-2 (1978), s. 77, nr. 60.

SEMAVİ EYİCE

Bâbü'lî'deki Külliye. Bâbü'lî semtinin muhtelif yerlerinde inşa veya ihya edilerek vakfedilmiş medrese, camî, sıbyan mektebi, sebil ve hamamdan meydana gelen yapılar bir külliye özelliğine sahipti. Bugün hemen hemen bütünüyle yok olan bu yapılara dair aşağıda verilen bilgiler, bir tarih belgesi olarak şehrin bu bölgesine ait mimari özellikleri aksettirdiği için ehemmiyetlidir.

Sıbyan Mektebi ve Sebil. İbrâhim Paşa'nın vakıflarına dair kayıtlarda adı geçen sıbyan mektebi Büyük Postahane'nin arkasında, Âşir Efendi sokağı ile Hoca Kasım Köprü sokağı arasındaki köşe başında bulunuyordu. Bugün hiçbir izi kalmayan bu sıbyan mektebi, Türk mimarisinde örneğine çok rastlandığı şekilde bir sebilin üstünde inşa edilmişti. Yan tarafındaki Hoca Kasım yokuşuna açılan girişinin üzerinde beş beyitlik manzum kitâbesindeki, "Kıldı ihlâs ile ihyâ bî-nazîr ü bî-adil / Defter-i hayrâtına yazdı kirâmen kâtibin / Mekteb-i zîbâ-yı İbrâhîm Pâşâ-yı celîl" mısralarından anlaşıldığına göre İbrâhim Paşa bu sıbyan mektebini 1138 (1725-26) yılında "ihyâ" suretiyle yaptırmıştı. Altındaki sebil de bina ile bir bütün teşkil ettiğine göre aynı tarihte yapılmış olmalıdır. Yapının, yıllar önce lağvedilmiş olan İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni'ndeki 723 sa-

yılı dosyasında rastlanan, 10 Nisan 1944 tarihli Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yol-ladığı cevapta, "Nevşehirli İbrâhim Paşa ve zevcesi Fatma Sultan vakıflarına ait 38 numaralı *Hazine Defteri*'nin 21. sayfasına kayıtlı, Hoca Paşa nezdinde vakfi muallimhâne ve sebilhânenin" kadrosunun süreti bulunmaktadır. Bu belgede 29 Şevval 1182 (7 Mart 1769), 14 Rebûlâhîr 1195 (9 Nisan 1781), 29 Rebûlâhîr 1205 (5 Ocak 1791), 21 Şâban 1212 (8 Şubat 1798), 17 Cemâziyelâhîr 1227 (28 Haziran 1812), 10 Şâban 1228 (8 Ağustos 1813) tarihlerinde mektep ve sebil hizmetlilerinin adları ve kendilerine verilecek ücret bildirilmiştir.

Cumhuriyet dönemi başlarında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 7 Nisan 1341 (1925) tarih ve 605 sayılı bütçe kanunu ile özel idareye devredilen mektepler arasında bu binanın yer almayarak vakıflarda kaldığı, İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin 1945 tarihli bir raporundan anlaşılmaktadır. 1923-1928 yılları arasında düzenlenen sıbyan mektepleri listesinde adına rastlanmadığına göre bu tarihlerde faal olmayan mektebin binası yakın tarihlere gelinceye kadar ayakta bulunuyordu.

Herhalde Büyük Postahane'nin yapıldığı sıralarda (1908), arka tarafındaki Âşirefendi sokağı da düzeltilirken buraya taşan sebilin üstü yıktırılarak temeli ve etek kısmı kalmıştır. Sebilin mermer üst aksamı, daha sonra yeniden kurulmak

Damad İbrâhim Paşa Sıbyan Mektebi'nin eski bir fotoğrafı ile takribî krokisi (S. Eyice arşivi)

